

Dossier dels pobles de la caminada de la Santanatonà

Forcall

Geografia

Situat en una vall escavada pels tres rius que conflueixen al Forcall: el [Bergantes](#), el [Cantavella](#) i el [Calders](#). Rodejada de quatre grans moles que dibuixen el paisatge muntanyenc del terme municipal, es tracta de la mola de Sant Marc o [de la Vila](#) (936 metres) al centre del terme i al nord del nucli, la mola de Cosme (1.012 m.) al nord-est, la mola de Roc o de Sant Cristòfol (1.107 m.) al sud-oest, i la [Mola Garumba](#) al sud-est que s'inclina en el seu costat oest cap al Forcall en una espectacular formació calcària que, vista des del poble, sembla una gran raspall de dents: la Penya de Mig-dia (980 m.).

Història

El conjunt monumental de la vila es vertebrava al voltant de la Plaça Major o històricament conegut com el Pla de la Creu, centre neuràlgic de la població que destaca per les seues dimensions i pels pòrtics que l'envolten. En ella trobem els edificis més importants com el [Palau dels Osset](#) (del [segle XVI](#)), el [palau dels Fort](#) i la Casa de la Vila o [Palau de les Escaletes](#) (del [segle XVII](#)).

Campanar de l'Església de l'Assumpció.

L'[Església de l'Assumpció](#) del [segle XVIII](#), al Carrer de l'Església, fou construïda sobre la primitiva església [gòtica](#) del [segle XIII](#) de la qual conserva elements com l'absis, alguns finestrals, gàrgoles i una magnífica rosada. En el seu interior són molt interessants les pintures al fresc de [Joan Francesc Cruella](#), dedicades a la titular de la parròquia de Nostra Senyora de l'Assumpció. També l'airós campanar de línia barroca que dibuixa el perfil del Forcall.

Altres monuments destacats del nucli històric del Forcall són les diverses cases pairals com la dels Maçaners i el [Palau dels Berga](#), aquest darrer als afores, també conegut com la Fàbrica de Palos, on hi ha l'[escut heràldic de la Torre-Palau de Blay Berga](#) ambdós declarats com a [béns d'interès cultural](#), palau que al [segle XIX](#) va servir de presó a 3.000 presoners isabelins capturats pel [general Cabrera](#) en el marc de les [guerres carlines](#).

Destaca el Forn de la Vila considerat el forn en funcionament més antic d'[Europa](#), car té el seu origen en [1246](#). El forn, de caràcter comunal manté la mateixa estructura original d'[època medieval](#). Té una [placa commemorativa](#) de pedra, amb l'escut propi del forn "Forn de la Vila, 1246-1993". És un dels tres forns medievals que queden en peus en la comarca dels Ports, sent aquest el més antic.

Pel terme municipal, fora del nucli històric, també trobem edificis religiosos com l'**Ermita de la Verge de la Consolació** originari del segle XVI, encara que l'actual és de 1783; el Convent dels Dominics, fundat el 1609 per Blai Berga amb capacitat per a 10 frares que es desplaçaven pels masos i les ermites dels voltants per tal de cantar missa; o l'**Ermita de Sant Josep i el Calvari**, conjunt monumental del 1682 d'estil **barroc** i construït per a commemorar el 2n centenari de l'arribada de les relíquies de **Sant Vito**. Altres ermites del terme són la de Sant Joaquim, la capella de l'Anunciació i l'Encarnació (a Torre Selló), la del Pilar i la de Sant Cristòfol (en runes).

A més cal destacar l'existència de les restes de masos, dispersos geogràficament pel terme municipal, que es van anar abandonant, deixant part de les seves construccions, com la torre que elevaven per a la vigilància i protecció del mas, d'importància artística considerable i que actualment estan catalogades com a Bé d'Interès Cultural, com és el cas de la **Torre de Dionís**.^[7]

A l'oest del terme, en la **Moleta dels Frares** hi ha les restes d'una ciutat ibero-romana descoberta el 1876. **Festes locals**^[modifica]

Vestit de Dimoni de la Santantonà (el Forcall, Castelló) al Museu d'Arts i Tradicions Populars (Madrid).

•**Sant Antoni Abad**. Coneguda com a És aquesta una de les festes més interessants de tot el País Valencià per la seva antiguitat i peculiar idiosincràsia, que se celebra sobre el 17 de Gener. La festa és una manifestació profà-religiosa que ha sabut conservar la tradició en els seus nombrosos actes, entre els quals sobresurten la "*Plantà del Maio*", la "*Vida del Sant*", la "**Santantonà**", la "*Cremà de la Barraca*" i "*Els Botargues*".

•**Festes patronals**. Se celebren des de l'últim cap de setmana d'agost fins al primer de setembre en honor de Sant Víctor i de Ntra. Sra. de la Consolació. En aquestes festes són famosos els seus *bous*

embotats, "*coetà*", *cercaviles* i les processons en les quals les danses dels "*Dansants*", "*Bastonets*", "*Varetes*", "*Gitanetes*" i "*Llauradors*", al so de la *dolçaina i el tabalet*, els donen un aire original i únic. A més, el Forcall ha acollit l'[Aplec dels Ports](#) a vegades, els anys [1984](#), [1993](#) i [2003](#).

La Mata

Geografia

Està situat en el sector occidental de la comarca, a la frontera amb [Aragó](#). Al terme municipal de la Mata desemboca el [riu de la Cuba](#) al de [Cantavella](#), que discorre a poca distància al sud del nucli urbà. Les principals altures superen els 1.000 m sobre el nivell del mar, com els 1.102 del Tossal de la Mata de Morella (al sud) o els 1.052 del Tossal de Navarro (al nord). Per l'extrem nord discorren els barrancs de les Ombries i el Crianyol que desembocaran més avant en el Cantavella. La vegetació predominant està formada per masses forestals de roures i alzines.

Història

Va ser un dels llogarets de Morella. Conquerida per en [Blasco I d'Alagón](#), qui, en [1234](#), la va donar a poblar a [Bernat Montsó](#) passant després a formar part del terme general de Morella. En [1691](#), el rei [Carles II](#) li va concedir la independència municipal de Morella, al costat dels altres llogarets, convertint-se en vila independent. Durant l'[edat mitjana](#) va tenir la seva major prosperitat en ser un centre ramader d'importància. La crisi general del Maestrat li va afectar especialment.

El 2001 s'inventarià l'Arxiu Municipal.^[1]

La festa de l'Onso

La **festa de l'Onso** és una celebració festiva tradicional realitzada al poble de [la Mata](#) (comarca dels [Ports](#), nord del [País Valencià](#)) en que es representa la cacera d'un **os** que ha baixat al poble a fer mal. És una tradició emparentada amb celebracions semblants d'alguns pobles del [Pirineu](#) (les [festes de l'os al Vallespir](#), les [festes de l'ossa a Andorra](#) o al [Carnaval de Bielsa](#)) que segueixen un guió i un argument similar.^[1]

La festa va ser recuperada al 2007^[2] o el 2008^[3] després d'estar entre quaranta^{[1][4]} i cinquanta^[3] anys sense fer-se. Antigament la festa es realitzava al febrer pels vols de la [Candelera](#),^[1] tot i que avui dia la seva celebració s'ha traslladat a la nit del dissabte de març^[2] que sigui més proper a l'arribada de la primavera meteorològica real.^[1] A vegades se celebra a principis d'abril.^[3]^[5] La Mata s'ha agermanat amb [Prats de Molló](#), localitat [nord-catalana](#) del [Vallespir](#) on es realitza el [Dia dels Ossos](#).^[6] La festa de la Mata és considerada la representació de l'os en el cicle carnavalesc més meridional de les que encara es mantenen als [Països Catalans](#).^[5]

A la Mata, l'animal mitològic és representat per una persona vestida amb roba de sac i pells de corder i amb la cara i les mans plenes de greix.^[6] També carrega unes esquelles lligades a la cintura,^[7] amb les que fa molt soroll i crida l'atenció. La bèstia és menada per dues *diablers*, que el condueixen per la vila, enmig de la disbauxa. També l'acompanyen el *Caçador*, la persona que ha trobat l'os a la muntanya; i el *Pastor*, la persona que guia l'Onso durant tot el trajecte festiu pel poble, guia la bèstia i l'anima a que pugui pels balcons. La comitiva fa una ronda pels principals carrers del poble i la gent els obre les cases per oferir menjar i beguda. La festa acaba amb un sopar de germanor i un ball popular que s'allarga fins a altes hores de la matinada.[[]

Patrimoni i arquitectura

El casc urbà de la Mata es dibuixa sobre un carrer principal, el carrer major, que compta amb les cases senyoriales dels Pedro i de la Figuera i la casa Cremada , el carrer superior on es troba l'antiga nevera ara restaurada i convertida en el museu de l'Espardenya, i el carrer superior on es troba l'església i l'edifici de l'antic forn, ara reconvertit en part de la casa ajuntament i el messó. A partir d'ací es configura el poble a dreta i esquerra en carrers progressius d'una banda arribant al límit del barranc i pel vessant contrari seguint l'orografia del terreny fins a les eres, llocs de treball que precisaven d'una zona plana per treballar la producció agrícola sobre la qual es basava inicialment l'economia i subsistència del municipi.

Edificis destacables son:

- **La nevera**

Situada en el centre històric, fou construïda a principis del segle XVII i reformada al llarg del segle XVIII. La neu es replegava dels ventisquers de La Mata, baixant-la al enorme pou de la nevera, aquest ocupa la major part del espai de la nevera disposant grosses capes de neu intercalant capes de palla, que l'ajudaven a mantenir la temperatura. Després es procedia a traure-la per una trampela per a la seua posterior venda i els diferents aprofitaments que de la neu se'n feien. Aquesta nevera desaigua en els porxos de la plaça major, axí es pot apreciar la boca de desaigüament i una petita bassa de la que es podia recuperar l'aigua de desgel per reutilitzar-la. Actualment, després d'una cuidada restauració, la nevera alberga el museu etnològic de l'Espardenya.

- **El forn**

El edifici que es va destinar a forn, va ser en un primer moment el mercat de la llana. La estructura de l'edifici es troba intacta, el pis alt, on està l'ajuntament s'assenta sobre l'antic mercat. L'edifici conserva l'entrada principal per la plaça de l'Església. La estructura conta amb diversos arcs apuntats de grans dimensions, en un lloc concret penja encara, d'un arc més baix, l'argolla de la que es penjava la romana per pesar la llana. Per la seua localització privilegiada, limítrof entre les províncies de Terol i Castelló, a La Mata es donava una molt important activitat en el comerç de la llana. Posteriorment, el mercat es va destinar a forn comunal, on els veïns del poble per torns coïen el seu pa, per això era lloc de reunió, en l'actualitat ho continua sent, degut que es situa ara el restaurant del poble, el Mesón del Forn.

- **Palau de l'Ajuntament**

Declarat BIC és un exemple d'arquitectura civil aragonesa del segle XVI, així es pot comprovar en la inscripció de l'any 1564 que apareix dalt de l'escut esculpit en pedra, sobre la clau de l'arc de mig punt que dona entrada a l'edifici. Tota la façana està resguardada baix d'un gran ràfec de fusta tallada. Als baixos de l'edifici en un cantó es troba també l'antiga presó, que té entrada directa des del carrer passant per un arc de mig punt adovellat de petites dimensions y també té una petita finestra enreixada a forma de lluerna.

- **Església de la nostra senyora de les neus**

La part més antiga de l'edifici es la formada per l'àbsida, la sagristia i les dos capelles laterals, junt a l'arc triomfal i el campanar, daten de finals del segle XVI, la part més moderna fou

construïda a partir de l'any 1862, diferenciant-se amb facilitat per a continuació de la obra amb totxo de fang.

L'interior es de gran interès, per les seues pintures, el cor elevat i la combinació de mosaic i terra de fusta original de la nau principal.

- **La casa cremada. La casa grand dels d' Alp. La casa dels Valle.**

Al llarg dels segles XVII i XVIII La Mata va acollir a un destacat nombre de personalitats de la noblesa valenciana i prova d'això són les diverses cases palau que trobem al llarg del casc urbà, com el Palau de la Figuera, del segle XVIII, el Palau de l'Ajuntament, la Casa Cremada o el Palau del Vallés.

- **Casa Palau de los Pedro y la Figuera**

És una casa palatina i pairal, construïda a les acaballes del segle XVI i principis del XVII. Cal recordar que La Mata, baix la jurisdicció de Morella, va pertànyer a les famílies del Pedro i La Figuera.

Tota la façana està construïda en pedra de carreu i culminada amb un petit ràfec de fusta, davall d'aquest transcorre una galeria d'arquets propis de l'arquitectura civil aragonesa, donen llum a l'interior del primer pis tres grans finestres quasi quadrades, la planta baixa s'il·lumina a través de dos grans finestres amb reixes forjades, que ornamentaven i protegien de la incursió en el palau. La porta primitiva, amb arc de mig punt adovellat, mostra l'escut d'armes dels Pedro.

Aquesta casa, actualment, ja no pertany a cap membre de-la família dels Pedro, però continua habitada.

- **Ermita de Sant Gil**

Aquesta ermita presenta una porta d'entrada protegida per un atri amb tres elegants arcades; dos d'elles, les laterals, mig tapiades per protegir els peregrins del fred. A sobre del presbiteri, s'eleva l'original cúpula piramidal que arriba als 10m d'alçada.

A finals dels anys 90 fou restaurada plenament i restablerta al culte religiós. La Mata celebra les festes en honor a Sant Gil la primera setmana d'Agost, i a primers de Septiembre, la seua festa litúrgica.

- **Ermita de Santa Bàrbara**

L'ermita originària data del segle XIV, segons documents trobats de la fundació de la cofraria de Santa Bàrbara, més tard es somet a diverses remodelacions i ampliacions de les quals es fa càrrec la cofraria. En l'actualitat, el complex es compon de l'ermita, diverses sales adjacents i la plaça. Aquest espai ofereix una ampla panoràmica frontal del poble de La Mata

- **Peiro de Santa Quiteria, Peiro de Sant Pere, Peiro de Sant Gil i Peiró de les canals**

Aquest peirons tenen diferents formes i finalitats; així els dos primers tenen vocació religiosa, mentre que els altres dos tenen finalitat de senyalització.

El peiro de Santa Quiteria i el de Sant Pere es visiten una vegada a l'any per retre cult als sants que en ells estan representats, ambdós es situen en llocs elevats del municipi, per a protegir els seus habitants.

El Peiro de Sant Gil i el de les Canals senyalen, el primer una entrada al municipi en el camí a l'ermita del poble i el segon una divisió territorial.

Olocau

Geografia

El municipi està situat al nord-oest de la [província de Castelló](#) i pràcticament rodejat de territori [terolenc](#). El paisatge d'Olocau del Rei es caracteritza per les moles o altiplans que alternen amb conques deprimides drenades per rambles i riuets de curs intermitent. Les principals altures superen els 1.200 metres d'altura, destacant els 1.248 metres del pic Manzanera o el pic Olocau, al nord del nucli principal, amb 1.200 m.

El [riu de Cantavella](#) frega el límit municipal pel sud, replegant les aigües de nombrosos barrancs com el de *la Tejería* o el de Torre Algares. Altres barrancs que discorren pel terme municipal són el de *las Umbrías* o el barranc de la Rambleta, al nord del terme, que dibuixa una complexa xarxa fluvial.

Història

A pesar que els vestigis més antics del castell ofereixen una superposició de poblaments, iniciats en l'[edat de bronze](#), és durant la dominació musulmana quan es comença a tindre notícia escrita d'esta important plaça medieval. [Menéndez Pidal](#) documenta el senyoriu del [Cid](#) sobre Olocau a la fi del segle XI. L'agost de [1180](#) [Alfons II](#) concedeix el castell a la [Orde de Sant Joan](#), defensat a partir d'aquests moments des de poblacions del baix Aragó, ja que encara tardaria cinquanta anys a passar [Morella](#) a mans cristianes. En 1264 passaria a ser patrimoni real, en ser intercanviada per [Vilafamés](#) a l'Orde de Sant Joan. El 22 d'abril de [1271](#) l'infant Don Pedro va atorgar carta de poblament en favor de Domènec de Bolet, Arnau Çavit i uns altres més.

L'any [1287](#), el 30 d'octubre, el rei [Alfons III](#) incorpora Olocau al castell de Morella. Trobant-se a Morella el rei i davant l'estat decadent del castell d'Olocau, ho agrega a aquest terme amb tota la seua població, a condició que siga convenientment restaurat, però reconeixent-li els seus antics privilegis i drets, com el de poder nomenar justícia amb absoluta independència de Morella. Pel que fa a la jurisdicció civil, s'acatava a Morella quedant integrat en els seus termes generals fins a l'any 1691, any en què per privilegi real va aconseguir la total emancipació. Així, a partir d'este moment i fins a 1691, any en què es va independitzar, va formar part com un poble més del raval morellà.

Fins 1691, tant Olocau com els altres llogarets no van cessar de reivindicar la seua independència de Morella i per això sempre s'aliaven en contra d'ella en totes les conteses, com la guerra de les [Germanies](#) en 1520. En [1701](#), en esclatar la [Guerra de Successió](#), mentre Morella es va posicionar a favor de [Felip V](#) mentre que els llogarets ho feren a favor de l'[Arxiduc Carles d'Àustria](#). Fins [1808](#) es dona un període de pau per a aquesta comarca, que participaria posteriorment en la guerra dels 7 anys ([guerres carlines](#)). Tot i que encara que no es coneixen dades concretes d'Olocau, s'entén que hi va participar amb la mateixa intensitat que la resta dels llogarets.

Monuments religiosos[modifica]

Interior de l'església de la Mare de Déu del Pópulo

- Església de la Mare de Déu del Pópulo (segle XIV). Església amb interessants decoracions de guixeria i esgrafiats. Guarda la Verge de la Taronja, talla del s. XIV romànic-gòtica.
- Ermita de la Mare de Déu de la Taronja (s. XIII).
- Ermita de Sant Marc (s. XVIII).
- Ermita de Sant Roc (s. XIX).
- Ermita de Sant Blai (s. XV).
- Ermita de la Magdalena (s. XVII).

Ermita de Sant Marc

Ermita de Sant Marc

Ermita de la Magdalena

Monuments civils[modifica]

Vista del [Castell d'Olocau](#)

•**Castell**. Conegut amb els noms de Castell d'Olocau, d'Olcáf o d'Olocáf, està situat a uns 800 metres a l'oest de la població, sobre una muntanya de 1.203 m d'altitud. És d'origen àrab i hi ha qui suposa que va ser fortificat pel Cid en **1084**. Ve classificat com de tipus montà i mig port, amb tres recintes escalonats no concèntrics i planta d'irregularitat dispersa. Actualment es troba en un estat ruïnós. Va ser donat per [Alfons II d'Aragó](#) als [Hospitalaris de Sant Joan de Jerusalem](#) a la persona de Fra Armengol d'Aspa. Va participar activament en les lluites dinàstiques entre el [Comte d'Urgell](#) i [Ferran d'Antequera](#), a la mort del rei [Martí l'Humà](#).

- Presó (s. XVI).
- Ajuntament. (s. XVI) D'estil aragonès
- Confraria o Llotja de la Llana. (s. XVI)
- Forn públic (s. XIII)

Todolella

La Todolella és un municipi a la comarca dels [Ports](#) del [País Valencià](#). Popularment, el poble és conegut també com *la Tolella*. És al sector central de la comarca, al límit amb la [província de Terol](#).

Limita amb els municipis d'[Olocau del Rei](#), [La Mata de Morella](#), [Cinctorres](#) i [el Forcall](#), totes elles a la [província de Castelló](#), i amb [Bordó](#) i [Castellote](#), a la de [Terol](#).

Història

La Todolella sembla d'origen musulmà i després de ser conquistada per tropes de [Jaume el Conqueridor](#) va rebre del mateix i en favor de Ramon de Caldera, [carta de poblament](#) datada a [València](#) el 2 d'agost de **1242**.^[1]

En **1691**, aconseguí de mans de [Carles II](#) la independència igual que els altres llogarets després de diversos segles de contínues lluites contra Morella per a aconseguir-la.

Durant la [Guerra de Successió](#) en **1710**, La Todolella va ser escenari de la [batalla de la Todolella](#) al pont del riu [Cantavella](#), entre [morellans](#) botiflers i [miquelets](#).

Monuments religiosos[[modifica](#)]

- [Ermita de Sant Cristòfol](#)
- [Ermita de Sant Onofre](#)
- [Església parroquial de Sant Bartomeu](#)
- [Església de Saranyana](#): església parroquial del llogaret de Saranyana, dedicada a Santa Quitèria i Sant Miquel

Monuments civils[[modifica](#)]

- [Castell de La Todolella](#), del segle XIV. En el més alt de la població destaca per la seva grandesa un palau-castell de planta quadrangular i bon estil, va ser sens dubte la residència dels seus primers senyors feudals.
- Ajuntament. Edifici d'interès arquitectònic.
- Pont. Prop de la població hi ha el pont sobre el riu Cantavella construït al segle XV.
- Forat del Lladre. Situat a la mola de la Todolella.
- Mola de la Todolella. Situada en el terme d'aquesta població.
- La Presó. Situada a la plaça del poble.

Llocs d'interès

- Saranyana. Al terme municipal es troba Saranyana, Podria tenir possibilitats de ser la ciutat romana de "Sarna" (esmentada en l'[Ora Marítima](#) d'[Avienus](#), però de dubtosa existència). Avui solament queden els murs i l'absis de la primitiva església [romànica](#), l'actual església, l'antic ajuntament i algunes cases.